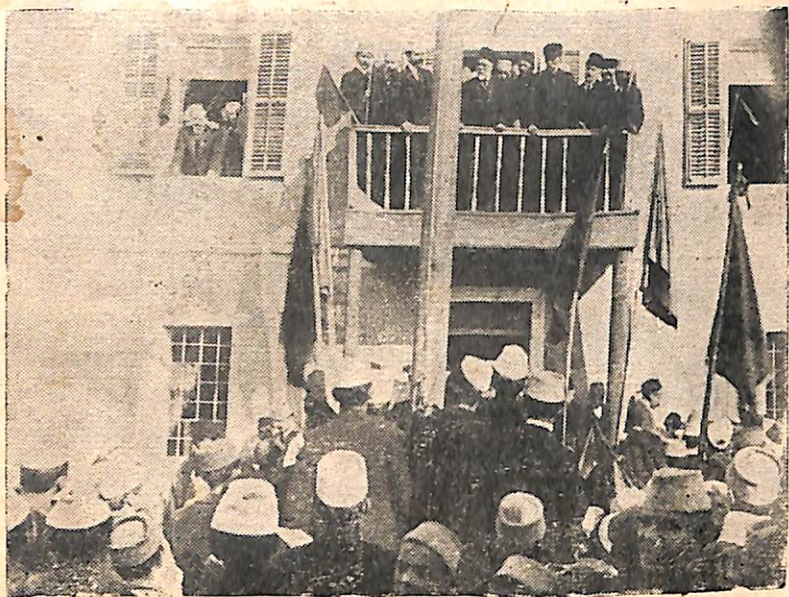

1087
KRISTO FRASHËRI

**SHPALLJA E PAVARESISE
SE SHOQPERISE**

(28 Nëndor 1912)

TIRANË 1957

hapur dyertë kapitaleve të huaja të depërtonin në dëm të ekonomisë së vëndit po e keqësonte përher' e më tepër gjendjen ekonomike të Shqipërisë. Nga ana tjetër, duke ndjekur një politikë obskurantiste dhe ultra reaksionare, politikën e mohimit të kombësisë, gjuhës, kulturës shqiptare dhe të çdo pasurije shpirtërore nacionale, duke persekutuar me egërsi patriotët dhe njerëzit përpërimtarë të vëndit regjimi i Sulltan Abdul Hamidit ishte bërë krejtësisht i padurueshëm për popullin shqiptar.

Këto faktorë sollen forcimin e frontit të luftës nacional-çlirimtare. Por ky front u mbrujt në disa rrethana negative.

Shkalla e zhvillimit shoqëror të Shqipërisë ishte shumë propa. Klasa puntore akoma nuk kish lindur, Borgezija ishte gjithënjë e dobët, e lidhur pas tregëtisë, pas prodhimit të vogël ose pas pronës çifligare. Si rrjedhim në Shqipëri nuk kishte një klasë të aftë revolucionare që të vihej, me partinë e saj politike, në udhëheqjen e lëvizjes nacional-çlirimtare. Feudalët, edhe kur nuk qenë të lidhur pas Sulltanit, i trëmbeshin luftës së armatosur, preferonin zgjidhje oportuniste, kërkonin patronazhin e shteteve të huaj dhe zakonisht ndiqnin direktivat e tyre. Veç kësaj organizimin e frontit e vështirësonin ndjekjet policore turke, irterrimet dhe dëbimet e patriotëve nga Shqipëria. përçarjet fetare e krahinore që nxiteshin jo vetëm nga qeveritarët turq por edhe nga agentët e huaj.

Nga ana tjetër, Fuqitë e mëdha kapitaliste të Evropës duke kaluar në imperializmë, i shtuan përpjekjet për t'i kthyer në vende të varura si shtetet e Ballkanit ashtu dhe Perandorinë turke. Në rivalitet me njera tjetrën, Fuqitë e mëdha, me qëllim që t'i lidhnin pas

politikës së tyre, u premtuan qeverive të shteteve të Ballkanit krahina të tëra nga zotërimet turke në Evropë; për këtë qëllim ushqenin tek ato ndjenjën e shovinizmit e të armiqësisë. Nga krahinat turke të Evropës, dy vende — Shqipëria dhe Maqedonia — u përdorën si plackë për të ngjallur lakmitë shoviniste të qeverive të Ballkanit. Kjo solli si pasojë që populli shqiptar, në luftën çlirimtare, të kishte përballë tij jo vetëm shkelësin turk por edhe Fuqitë e mëdha kapitaliste dhe sidomos qeveritë shoviniste të vendeve fqinj (Serbi, Mali i Zi e Greqi), të cilët në vend që t'i shtrinin dorën vëllazërore popullit shqiptar, hartuan plane dhe lidhën marrëveshje midis tyre për copëtimin e Shqipërisë.

Dy nga Fuqitë e mëdha kapitaliste — Perandoria e Austro-Hungarisë dhe mbretëria e Italisë — e kanë paraqitur vehten si «faktorët» kryesor të pavarësisë që fitoi Shqipëria më 1912. — Pa mohuar rolin që ato lojtën në ngjarjet e vitit 1912, ne duhet të pranojmë se qëndrimi i tyre përcaktohej krejtësisht nga konsiderata imperialiste, nga interesa thjesht politike, ekonomike e strategjike. Të dy këto shtete synonin të shtinin në dorë Ballkanin duke siguruar një bazë të fortë në Shqipëri; ato qenë të interesuara që bregdeti i Shqipërisë të mos binte në duart' e Serbisë apo Greqisë praçja të cilave qëndronin Rusia, Franca e Anglia. Veç kësaj Austria përpiqej që ky bregdet të mos binte as në duart' e Italisë, kurse Italia nuk donte të shihte në këtë bregdet as Austrinë. Për më tepër se 35 vjet politika e Austrisë dhe Italisë, përmbli dhej nën divizën e ruajtjes së «statu-kuos» në Ballkan, që do të thoshte ruajtjen e sundimit turk në Shqipëri, Maqedoni, Thrakë, etj. Për ruajtjen e kësaj statu-

kuo-je që nga viti 1881 dhe deri më 1912 Austria me Italinë lidhën një sërë marrëveshesh ndërkombëtare.

Por me gjithë këto rrethana negative, lëvizja nacional-çlirimtare, në fillim të shekullit XX mori hov të madh. ndërgjegja nacionale pushtoi masat fshatare e qytetare, të cilat i dhanë lëvizjes një karakter më demokratik. Një shtytje të rëndësishme i dhanë luftës së organizuar në Shqipëri jehona e kryengritjes çlirimtare-revolucionare e Ilindenit në Maqedoni (1903) dhe sidomos revolucioni demokratik-borgjez rus i viteve 1905-1907. Kështu, me një herë pas ushtimës revolucionare të Ilindenit, patriotët shqiptarë mbajtën në Bukuresht, në prill të vitit 1904, një kongres ku shtruan çështjen e organizimit të luftës për një Shqipëri të lirë e të pavarur. Dhe pak më vonë kur krismat e revolucionit buçisnin akoma në Rusi, në Shqipëri malet filluan të mbushen me çeta patriotësh.

Vrulli i ri që mori lëvizja në vitet 1903-1905 dhe nevoja e organizimit të luftës, sollën formimin në prill të vitit 1906, në Manastir, të një komiteti të fshehtë shqiptar me emërin "Për lirinë e Shqipërisë", të kryesuar nga patrioti Bajo Topulli. Duke u mbështetur në vrullin revolucionar të popullit shqiptar, Komiteti korri sukses të shpejtë. Ai krijoi dega në mjaft qytete të Shqipërisë, organizoi shpërndarjen e shtypit ilegal, grumbulloi rreth vehtes forcat patriotike të vendit. Po atë vit u formua çeta e parë nacional-çlirimtare dhe u bë përpjekja e parë e armatosur (afër Leskovikut) me ushtritë turke. Këtë e pasuan çeta të tjera të cilat me parullën "Ja vdekje! Ja liri!" ranë në përpjekje me ushtritë turke.

Me gjithë reaksionin turk që ndihmohej nga bejlerët dhe kleri reaksionar i vendit, çetat e armatosura

u shtuan dhe malet u mbushën me luftëtarë të rinj. Më 1907 patriotët shqiptarë lëshuan nga malet e lira thirrjen për një kryengritje të përgjithëshme kundër shkelësve turq. Mesazhi i Çerçiz Topullit, komandant i një çete vullnetarësh të lirisë, drejtuar popullit shqiptar në janar t'atij viti, përfundonte me thirrjen: «Rrof-të kryengritja e Shqipërisë së robëruar e cila do t'i sjellë vendit lirinë, lumturinë dhe mirëqënien».

Pas akcioneve të çetave të lirisë dhe punës së palodhur të patriotëve aktivë të cilët gëzonin mbështetjen e masave popullore — në pranverë të vitit 1908, Shqipëria ndodhej në pragun e kryengritjes së përgjithëshme. Lëvizja mori përpjestime të mëdha kryesisht në Kosovë e Maqedoni. Pak muaj më vonë, në fillim të korrikut 1908, në Ferizoviq (Kosovë) u grumbulluan rreth 20 mijë shqiptarë t'armatosur gadi për t'u hedhur në kryengritje. Në ato ditë Shqipëria i ngjante një vullkani në pragun e shpërthimit. Por zhvillimi i kryengritjes hyri përkohësisht në një rrugë tjetër, për shkak të revolucionit borgjez turk (revolucionit xhon-turk) që shpërtheu ato ditë, më 23 korrik 1908.

Për përmbysjen e regjimit feudal të sulltanëve ishte e interesuar edhe borgjezia turke e cila kërkonte t'ia hapte vehtes rrugën e zhvillimit e të pasurimit. Përfaqësuesit e kësaj borgjezie, të grumbulluar rreth komitetit të turqëve të rinj «Bashkim e përparim» (Ittihad ve Terekki), u përpoqën t'i shfrytëzojnë, për nevojat e revolucionit të tyre, lëvizjet çlirimtare të popujve të shtypur nga Perandoria otomane. Një kujdes të veçantë ata i kushtuan lëvizjes s'armatosur në Shqipëri. Me platformën e tyre demagogjike për përmbysjen e regjimit despotik të Sulltan Abdyl Hamidit, për vendosjen e një regjimi konstitucional, për kufizimin e

pushtetit të bejlerëve, për njohjen e të drejtave kombëtare, për garantimin e lirisë së fjalës dhe të shtypit, për një amnisti të përgjithëshme — turqit e rinj mundën të tërheqin pas lëvizjes së tyre mjaft patriotë shqiptarë. Ata mundën të shfrytëzojnë volën e kryengritjes çlirimtare në Shqipëri e Maqedoni e sidomos grumbullimin e mijra fshatarëve të armatosur në Ferizoviq, për të shpërthyer revolucionin me të cilin e detyruan Sulltan Abdyl Hamidin të shpallë më 23 korrik 1908, "hyrjetin" (kushtetutën).

Shpallja e hyrjetit, dhënia e disa lirive të kufizuara pas triumfit të revolucionit, zotimet e xhon-turqëve për reforma të shpejta dhe premtimet për njohjen e të drejtave nacionale, sollën rënien e përkohëshme të lufës së armatosur të popullit shqiptar kundër shkelësve turq, mbasi mjaft patriotë shqiptarë, të mashtruar nga dinakëria e zhon-turqëve e mbivleftësuan rëndësinë e revolucionit dhe të hyrjetit.

Xhon-turqit, pasi morën pushtetin në dorë, e treguan me një herë fytyrën e tyre prej nacionalistësh borgjezë. Ata nuk kishin për qëllim të përmbysnin Perandorinë turke. Prandaj filluan të marrin masa për të siguruar ekzistencën e kësaj Perandorie duke shtypur lëvizjet nacionale të popujve të shtypur që synonin të formonin shtete më vehte dhe lëvizjet fshatare që synonin ta zhvillonin edhe më tej revolucionin e filluar.

Por politika diversioniste e dinakëve të felliqur xhon-turq dhe llomotirjet e këlyshëve të tyre shqiptarë nuk mundën ta shuajnë lëvizjen çlirimtare. Përkundrazi duke filluar nga viti 1909, lufta çlirimtare e armatosur në Shqipëri kundër shkelësve turq, hyri në fazën përfundimtare.

Vitet 1909–1913 karakterizohen nga një luftë e fu-

rishme e armatosur e popullit shqiptar kundër shkelësve turq dhe nga një luftë e oshpër politike e dy rymave në lëvizjen nacionale shqiptare — e rymës patriotike—revolucionare që kërkonte thellimin e luftës për çlirimin e plotë të vendit, për shkëputjen e Shqipërisë nga sundimi turk, dhe rymës oportuniste që përpiqej ta frenonte lëvizjen brënda programit të xhon—turqëve.

Ryma oportuniste e pajisur me mjete të fuqishme propagandistike, përpiqej të çorientonte lëvizjen çlirimtare duke trumbetuar rrezikun e synimeve të fqinjëve; nuk ishte vëshirë të kuptohej këtu se platforma e rymës oportuniste e kishte burimin e saj jo vetëm te qeveria xhon—turke e Stambollit por edhe te qeveria imperialiste e Vjenës, e cila vazhdonte të kërkonte gjithënjë ruajtjen e shtetit kuos në Ballkon. Në të vërtetë udhëheqësit e kësaj ryme (Midat Frashëri, Faik Konica, Gjergj Fishta, Mehdi Frashëri, etj.) qenë në atë kohë axhentë të xhon—turqëve ose të qeverisë austriake.

Por orvatjet e rymës oportuniste nuk mundën ta nxjerin nga binorët e drejte lëvizjen nacionale në Shqipëri. Populli shqiptar ndoqi rrugën që i tregon luftëtarët dhe demokratët patriotë si Themistokli Gërmenji, Bajram Curri, Spiro Ballkameni, Lu'g Gurakuqi, Qamil Panariti, Mihal Gameno, Hil Mosi, etj.

Këto lëvizje të reja të cilat tani u drejtuan kundër regjimit të xhon—turqëve, filluan qysh në verën e vitit 1909. Në gusht të atij viti, në Ferizoviq u grumbulluan përsëri me mijëra fshatarë të armatosur për të protestuar kundër masave të xhon—turqëve, protestë e cila u kthye në kryengritje. Qeveria e Stambollit dërgoi ushtri nën komandën e Xhavid Pashës; por me

gjithë terrorin që ushtruan, lëvizja nuk u shtyp. Veç kësaj kryengritja u përhap në tërë Kosovën, pastaj në Lumë e në Malësit e Veriut dhe njëkohësisht në jugë të Shqipërisë. Operacionet ushtarake dështuan dhe Xhavid pasha me ushtrit e tij u kthye nga ku kish ordhur.

Në pranverën e vitit 1910, kryengritësit filluan të sulmojnë qytetet ku ndodheshin garnizonet turke. Këtë radhë qeveria turke mori masa më të mëdha: dërgoi në Shqipëri një «koll-hurdi» (korp-armatë) prej 70 bataljone ushtarësh të rregulltë, t' armatosur me mjete moderne, nën komandën e gjeneralit xhon-turk, Shefqet Turgut Pashës. Lufta u ndez në tërë Kosovën: Shefqet Turgut pasha mundi të rivendosë pushtetin turk vetëm nëpër qytete. Pastaj gjithënjë me terror, persekutime dhe burgime, bataljonet turke kaluan në Shqipërinë e veriut dhe të Mesmë. Për t' i dhënë fund kryengritjes ose për ta bërë "terbjët", Shqipërinë, siç thonin atëhere, ushtria turke filloi çarmatimin e shqiptarëve, rekrutimin me forcë dhe forcimin e garnizoneve të qyteteve. Pastaj duke kujtuar se e shtruan Shqipërinë, xhon turqit e tërhoqën "koll-hurdinë", në Stamboll. Por me gjithë këto masa, lëvizja nuk u shtyp.

Në pranverën e vitit 1911 shpërtheu përsëri kryengritja e armatosur. Këtë radhë ajo filloi në Malësinë e madhe. Që në ditët e para kryengritësit korrën suksese; më 24 mars u çlirua Deçiçi dhe Krevenica, një ditë më vonë Tuzi. Garnizonet dhe funksionarët turq u dëbuan nga mjaft vende të tjera. Në maj kryengritësit pasi i thyen turqit në Pejnik hapën rrugën për të çliruar Shkodrën. Kryengritësit korrën suksese edhe në Dibër. Në jugë çetat u rritën me luftë-

tarë të rinj. Në Korçë, Kolonjë, Gjirokastrë dhe Vlorë vepronin komitete revolucionare ilegale që udhëzonin dhe ndërlidhnin midis tyre çetat e patriotëve.

Këtë radhë kryengritja, nga forca e saj, i koloi përpjestimet e kryengrities së vitit të kaluar. Xhon-turqit e ndjenë rrezikun që u vinte nga malet e Shqipërisë prandaj dërguan një ushtri të madhe prej 45 mijë ush'arësh, përsëri nën komandën e Shefqet Turgut pashës. Por kryengritësit shqipëtarë nuk u lëkundën; ata i bënë një rezistencë të fuqishme ushtrisë turke. Shefqet Turguti shkruante ato ditë për këtë rezistencë: " . . . çdo ditë janë bërë përpjekje të ashpëra dhe të vazhdueshme por kryengritësit i kanë dalë zot çdo shkëmbi, çdo shtëpije dhe i kanë lënë pozitativëm duke dhënë jetën. . ." Por me gjithë heroizmin e treguar, kryengritësit shqip'arë, përballë epërsisë ushtarake turke dhe të shtërnguar nga mungesa e ushqimeve, u detyruan t'i lëshojnë zonat e çliruara dhe të kërkojnë strehim në teritorin e Malit të Zi.

Mali i Zi i pranoi me kënaqësi malësorët shqiptarë, mbasi po përgatitej për luftë kundra Turqisë dhe interesohej që kryengritja në Shqipëri të mos shtypej. Bashkëpunimi i shqipëtarëve me Malin e Zi, alarmoi jo vetëm qeverinë turke por edhe atë austriake. Për t'i bindur malësorët të kërthehen u mobilizuan të gjithë elementët oportunistë me në krye agentët austriakë e turq, të cilët filluan të trumbe-tojnë rezikun sllav.

Pë pjestimet e mëdha që mori kryengritja dhe rreziku i elementëve oportunistë që përpiqeshin të shtinin në dorë drejtimin e saj, solli si nevojë të domosdoshme që të formuloheshin kërkesat e popullit shqiptar dhe këto t'u paraqiteshin Fuqive të mëdha. Me inisiativë

vën e Ismail Qemalit, i cili shkoi në Gërçe të Malit të Zi ku ndodheshin kryengritësit e mërguar, u hartua më 12 korrik 1911 një memorandum, drejtuar qeverisë angleze. Në memorandumin kërkohej autonomia territoriale—administrative e Shqipërisë me një përfaqësues të Sulltanit si inspektor të përgjithshëm, garanci nga ana e Turqisë për të respektuar kushtetutën, liri të plotë në zgjedhjet e deputetëve, shërbim ushtarak të rekrutëve shqipëtarë brenda në Shqipëri, liri të plotë në përdorimin e gjuhës dhe të shkollave shqip, shpërblimin nga qeveria turke të dëmeve të shkaktuara gjatë operacioneve ushtarake kthimin e armëve, amnisti, etj. Kërkesa me frymën e memorandumit të Gërçes u paraqitën edhe nga kryengritësit e Shqipërisë së jugut; një nga këto qe memorandum i aprovuar në mbledhjen e monastirit të Cepos.

Ndonëse në këto memorandume nuk kërkohej shkëputje e plotë e Shqipërisë, kërkesat që ishin parashtruar aty do të shpinin pa tjetër në shpalljen e pavarësisë. Pikerisht për këtë arsye qeveria turke nuk i pranoi këto kërkesa. Duke kujtuar se ushtritë e Shefqet Turgut pashës e kishin larguar rrezikun e kryengritjes së përgjithëshme, qeveria turke pranoi veçëm të akordonte disa privilegje të vogla e të parandësishme dhe këto vetëm për sanxhakun e Shkodrës.

Nga vjeshta e vitit 1911 u duk sikur zjarri i kryengritjes ra. Mjaft kryengritës malsorë të strehuar në Malin e Zi, të shtrënguar nga mjerimi i kampëve të përqëndrimit, nga dimëri që afrohej nga presioni i vazhdueshëm i elementeve oportunistë, nga shantazhet e qeverisë austriake e cila kërkonte të shuante lëvizjen që po rezikonte prishjen e status-vuos në Ballkan dhe më në fund, të ndjekur nga qeveria shoviniste